

## A LEXIKAI DÖNTÉSI FOLYAMAT RÉSZEI

Ha megkérünk valakit arra, hogy egy hangsorról vagy betűsorról állapítsa meg, létezik-e nyelvünkben, több, egymásra épülő szinten kell ítéletet hoznia, míg megszületik a végső döntés. Ennek a vizsgálódásnak az eredményét nevezzük lexikai döntésnek.

A kapott válasz eredményességét befolyásoló tényezők mögött két kérdés is felmerül:

a) Lehetséges-e az adott grafikus konfiguráció nyelvünkben, vagyis a *nyelv* szókészletében szerepel-e? Például a *paklincs* létező magyar szó, de csak bizonyos dialektusokban (jelentése 'kullancs').

b) Mivel nincs olyan magyarul beszélő ember, aki az összes magyar szót, beleértve a tájnyelveket és a Magyarországon használt idegen szavakat, ismerné, nem beszélve a szakmák szókincséről, a lexikai döntési feladatok helyes megoldását az *egyén* szókincsé határozza meg.

Éppen ezért olvasásértést fejlesztő programunkban csak olyan szavak és ezekből alkotott álszók szerepelnek, amelyek közül az előbbiek – igen nagy valószínűséggel – megvannak a 7–10 éves gyermekek receptív szókincsében.

Programunk azt kéri a gyermekektől, döntsék el, hogy a látott betűsorok:

- a) szavak,
- b) zöldségnevek,
- c) gyümölcsnevek,
- d) lánynevek vagy
- e) fiúnevek-e.

Bár mindegyikre igennel vagy nemmel kell válaszolni, a döntést megelőző folyamatban vannak különbségek. Először az *Értelmes szó?* feladat megoldási lépéseit elemezzük.

### 1) Vizuális analízis

A grafikai jelenség és a betű elemeinek (a betűk részleteinek) vizsgálata: egyáltalán elemei-e a betűknek, nyelvünkben lehetségesek-e (van-e ilyen a magyarban: д, и, ñ, Ő, Ę, á, k).

Döntés a betűelemek elrendezéséről, egymáshoz való viszonyáról, nyelvünkbeli helyességéről.

A látottak azonosítása írásrendszerünk részeivel.

Ha eldöntöttük, hogy a látottak írott nyelvünkben érvényesek, a következő lépés a betűk átalakítása grafémákká.

### 2) Betű-graféma konverzió (átalakítás)

A betűk aktuális megjelenésük (pl. a, a, a, a, A, A, A). Az olvasó teendője, hogy a bennük közöset (példánkban az „a”-ságot) kivonja és azonosítsa, a betű > graféma konverziót végrehajtja (vagyis az aktuális betűt, grafémává alakítsa).

(Ezt követheti a gyakran visszafoghatatlan – különösen a kezdő olvasóknál megfigyelhető – hangtalan szájmozgás vagy a hangos olvasás. Ekkor betű > graféma > fonéma > beszédhang átalakítás zajlik le.)

### 3) Vizuális bemeneti lexikon

Más elnevezése is van: ortografikus input- (vagy bemeneti) lexikon, olvasási bemeneti lexikon, látottszó-tár.

Itt őrizzük mindazokat a – különböző mértékben rögzült – szavakat, amelyekkel olvasási gyakorlatunk, tapasztalatunk során találkoztunk.

A szó-nem szó feladatban az elolvasott betűsort meg kell keresnünk a látottszó-tárban. A döntéshez nem szükséges a szó jelentésével is tisztában lennünk. Például: a *mgradfe* betűsor nincs meg, nem lehet meg ebben a tárban, mert nem magyar szó, ezért nem is kerül a szemantikai rendszerbe ellenőrzésre (a döntési reakcióidő megnyúlása azonban arra utal, hogy valamilyen keresgélés történik), de a *szoba* szót is el lehet olvasni úgy, hogy jelentést nem társítunk hozzá, minthogy az olvasási bemeneti lexikon tartalmazza.

A szó-nem szó feladatban a nem szavak – álszavak – úgy keletkeztek, hogy csak egy vagy ritkábban két magánhangzójukat változtattuk meg. Ezáltal nagyon hasonlítanak a valódi szavakhoz, pl.: nővér – nővűr.

A gyakorlott olvasók viszont nem „betűzve” olvasnak (pl. a *gyros* szót gyakran a *gyors* szóval azonosítjuk), ezért ebben a feladatban is várható, hogy főleg az olvasásban előrehaladottaknál a döntés ezen a szinten fog megtörténni, vagyis önkéntelenül (olvasási bemeneti lexikonjuk fejlettségéből adódóan) a nem szavakat is szavaknak fogják tekinteni.

A visszajelzéseknél azonban látni fogja az olvasó, melyik szóról döntött hibásan, és azokat elemezve, megfigyelve, következtetéseket vonhat le a további feladatokra nézve.

### 4) Szemantikai rendszer

Ha az olvasó, miután döntött arról, hogy a látottak betűk, majd a betűket grafémáknak is megfeleltette, és olvasási bemeneti lexikonát is átnézte, beküldheti szemantikai rendszerébe az adott információkat további ellenőrzés céljából. Most arról kell határoznia, hogy járul-e jelentés a látott betűsorhoz, vagy sem.

A lexikai döntés, vagyis annak megállapítása, hogy az adott (megjelenő) betűsor érvényes-e nyelvünkben, a fenti elágazások eredményeként születik meg.

Amikor zöldség- és gyümölcs-, lány- vagy fiúnevekről kell dönteniük az olvasóknak, más a kiindulási pont. Ez pedig a szavak jelentését tároló *szemantikai* rendszer. A felbukkanó szavak lehetséges jelentése a döntési folyamatot nagyban megkönnyítő, elősegítő, azt meggyorsító tényező. Feltéve, hogy a többi modul helyesen működik. Vagyis a helyes válaszhoz továbbra is szükség van a fent bemutatott szintek megfelelő működésére.

Ezt azonban más, a lexikai döntést – az olvasás eredményességét, a megértést – befolyásoló tényezők is definiálják, például:

– a valóságismeret (az a tudásunk, hogy mi lehetséges a világban egyáltalán),

- a szavak gyors lehívása,
- a rövid és hosszú távú emlékezet fejlettsége és
- egyéb tényezők (pl. motiváció, figyelem stb.).

A legfontosabb tényezők folyamatábrája:

